

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΣΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΤΗΣ

Φανή Μαλλούκου-Τυφانو

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πολυτεχνείου Κρήτης, Αντιπροέδρος της Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως

Εικοσιπέντε χρόνια μετά την αναστήλωση του Ερεχθείου (1979-1987), της πρώτης ολοκληρωμένης επέμβασης σε μνημείο της Ακρόπολης της ομώνυμης Επιτροπής (ΕΣΜΑ), βρίσκεται σε τελική φάση έκδοσης η απόδοση του έργου. Το δίτομο βιβλίο, που αναμένεται να κυκλοφορήσει έως το καλοκαίρι, εκδίδεται με επιστημονική επιμέλεια του Προέδρου της ΕΣΜΑ Ομότ. Καθ. Χ. Μπούρα και της γράφουσας και περιλαμβάνει το κείμενο της απόδοσης της επέμβασης, που συνέταξε ο διευθυντής και υπεύθυνος αρχιτέκτων του έργου Αλέξανδρος Παπανικολάου στο διάστημα 1994-1997, καθώς και ορισμένα συνοδευτικά παραρτήματα, άλλα επιλογής του εκλιπόντος Α. Παπανικολάου, άλλα επιλογής των επιμελητών της έκδοσης. Το κείμενο της απόδοσης διαρθρώνεται με βάση τη ροή των εργασιών, δηλαδή την αποσυναρμολόγηση των αρχιτεκτονικών μελών του κλασικού μνημείου, τη συντήρησή τους στο έδαφος και την ανασυναρμολόγησή τους στο Ερέχθειο. Στο

μέρος της συντήρησης εκτενέστερες αναφορές γίνονται σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις δομικής αποκατάστασης μελών, όπως, λ.χ., της 2ης από τα ανατολικά φανωματικής πλάκας της οροφής της νότιας πρόστασης ή των μαρμαρίνων δοκών της οροφής της βόρειας ή ορισμένων ημικιώνων του δυτικού τοίχου. Το τρίτο μέρος, της ανασύνθεσης του μνημείου, περιλαμβάνει την αναλυτική τεκμηρίωση με βάση την οποία έγιναν, κατά την οριστική ανατοποθέτηση, αναδιατάξεις μελών στους μακρείς τοίχους του σηκού, στην επίσκεψη του βάθρου της νότιας πρόστασης ή στην οροφή της βόρειας. Τέλος, στο κείμενό του, ο Α. Παπανικολάου παραθέτει νέα στοιχεία που προέκυψαν κατά την εκτέλεση της επέμβασης σχετικά με την αποκατάσταση του Ερεχθείου στα ρωμαϊκά χρόνια ή τις μεταγενέστερες μεταμορφώσεις του μνημείου ως χριστιανικής εκκλησίας ή κατοικίας στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, τις οποίες απέδωσε και σε σχέδια, που περιλαμβάνονται στον υπό έκδοση τόμο.

Το Ερέχθειο στο μέγιστο σημείο της αποσυναρμολόγησής του. Φωτ. Α. Παπανικολάου, Οκτώβριος 1980

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΣΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΤΗΣ

Χειροκίνητη καταβίβαση μέλους κατά την αποσυναρμολόγηση του νότιου τοίχου με αναρτημένο από τη γερανογέφυρα παλάγκο. Φωτ. Κ. Ζάμπα, Σεπτέμβριος 1979

Οι ορθοστάτες της ανατολικής και της νότιας πλευράς του βάθρου της νότιας πρόστασης μετά την αποσυναρμολόγηση των υπερκείμενων λίθων της επίσκεψης. Φωτ. Α. Τζάκου, Νοέμβριος 1979

Την απόδοση του έργου ο Α. Παπανικολάου κλείνει με ένα κείμενο απαντητικό σε ορισμένες αρνητικές κριτικές για επιμέρους στοιχεία της επέμβασης, τις οποίες εξέφρασαν αμέσως μετά την ολοκλήρωσή της ορισμένα μέλη της τότε Επιτροπής Ακροπόλεως. Στα παραρτήματα περιλαμβάνονται δημοσιεύτες εκθέσεις και μελέτες (όπως εκείνες του Μ. Κορρέ του 1978 ή των Κ. Ζάμπα και Α. Παπανικολάου του 1981 σχετικά με την κατάσταση της οροφής της βόρειας πρόστασης του μνημείου ή του τμήματος του βόρειου τοίχου του πάνω από το βόρειο θύρωμα), συμπληρωματικές της γενικής «Μελέτης Αποκαταστάσεως του Ερεχθείου» του 1977, με βάση τις οποίες αποφασίστηκε η επέκταση της αναστηλωτικής επέμβασης και σε αυτές τις περιοχές του μνημείου. Επίσης κείμενα του αείμνηστου Θ. Σκουλικίδη για τις φυσικοχημικές έρευνες στο Ερέχθειο, της Μ. Μπρούσκαρη για την αρχιτεκτονική διαμόρφωση και τη λειτουργία του κλασικού μνημείου, της γράφουσας για τις παλαιότερες (από τις αρχές του 19ου αι. έως το 1979) αναστηλωτικές επεμβάσεις στο Ερέχθειο καθώς και σύντομα βιογραφικά σημειώματα, συνταγμένα από τον Α. Παπανικολάου, όλων όσων εργάστηκαν στην

αποκατάσταση του μνημείου. Οι τόμοι της απόδοσης της αποκατάστασης του Ερεχθείου ανοίγουν με δύο εισαγωγικά κείμενα της γράφουσας, το ιστορικό της επέμβασης, με αναφορές στις περιρρέουσες συνθήκες της εποχής της εκτέλεσής της και στην «εσωτερική» της ιστορία, και το αναλυτικό χρονολόγιο του έργου, ενώ κλείνουν με την κριτική προσέγγιση και την τελική αποτίμησή του από τον Χ. Μπούρα.

Ο Αλέκος Παπανικολάου προγραμματίριζε να περιλάβει στη δημοσίευση της απόδοσης του έργου ορισμένα μόνον τμήματα της πλούσιας τεκμηρίωσής του, επιλεγμένα και αντιπροσωπευτικά για τις διάφορες φάσεις του, παραπέμποντας τους ενδιαφερόμενους για περαιτέρω πληροφόρηση και εμβάθυνση στον μεγάλο όγκο των ίδιων των τεκμηρίων που φυλάσσονται στο Αρχείο της ΕΣΜΑ. Η καθυστέρηση της δημοσίευσης και η ανάπτυξη στο μεταξύ, στο πλαίσιο του έργου του Γραφείου Τεκμηρίωσης της Υπηρεσίας Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης, Βάσης Δεδομένων της ψηφιοποιημένης τεκμηρίωσης των έργων –η πρώτη του είδους της και η πλέον εμπλουτισμένη σε δεδομένα βάση στο ΥΠΠΟΤ– επιτρέπει την συμπεριληψη στη δημοσίευση της απόδοσης του συνόλου της σχεδιαστικής

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΣΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΣΗΣ ΤΗΣ

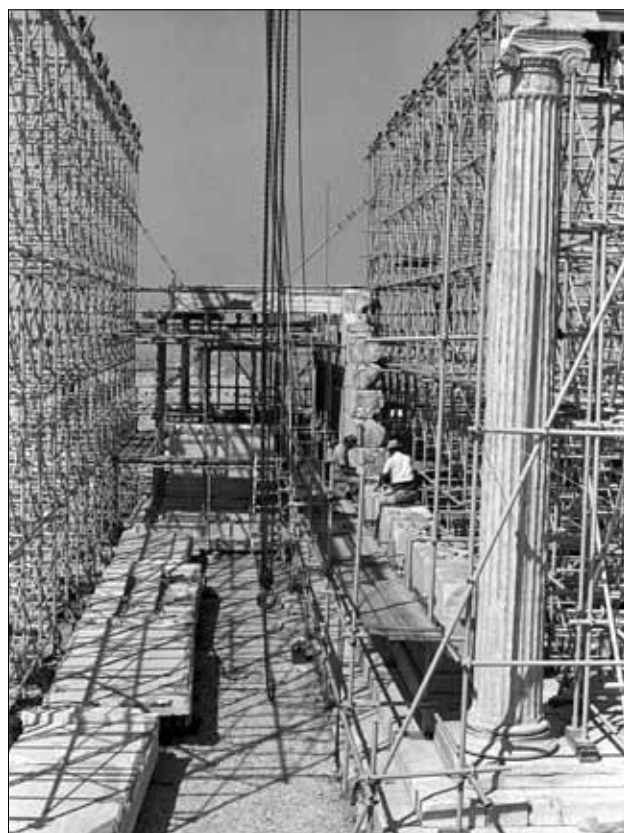
και φωτογραφικής τεκμηρίωσης της αναστηλωτικής επέμβασης του Ερεχθείου, υπό μορφή ψηφιακού δίσκου, που συνοδεύει την έντυπη έκδοση. Κατ' αυτόν τον τρόπο η απόδοση του έργου της αποκατάστασης του Ερεχθείου συμβαδίζει απόλυτα με τις σύγχρονες διεθνώς τάσεις, παρέχοντας άμεσα, διαδίδοντας και διαχέοντας ευρύτατα τη σχετική επιστημονική πληροφορία.

Με την ευκαιρία της επικείμενης δημοσίευσης ασ θυμηθούμε και πάλι τους λόγους που κάνουν την αναστηλωτική επέμβαση στο Ερέχθειο τόσο ξεχωριστή στο σύνολο του έργου της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως.

Η αναστήλωση του Ερεχθείου υπήρξε, όπως ήδη προαναφέρθηκε, η πρώτη μεγάλης κλίμακας επέμβαση της ΕΣΜΑ σε μνημείο της Ακρόπολης. Υπήρξε επίσης η πρώτη μεγάλης κλίμακας επέμβαση γενικά σε αρχαίο μνημείο στην Ελλάδα της εποχής της Μεταπολίτευσης. Κατά την εκτέλεσή της προσδιορίστηκαν και αποκρυσταλλώθηκαν όλα τα στοιχεία, που αποτελούν σήμερα τα διακριτά χαρακτηριστικά των αναστηλωτικών έργων στην Ακρόπολη. Η θέσπιση του Χάρτη της Βενετίας ως του θεωρητικού πλαισίου αρχών, εμπλουτισμένου και με ορισμένες επιπρόσθετες αρχές, που απορρέουν από τον ειδικό δομικό χαρακτήρα των κλασικών ελληνικών μνημείων. Η διεπιστημονική προσέγγιση των επεμβάσεων σε όλες τις φάσεις τους, προκαταρκτική-μελετητική και εκτελεστική. Η θέσπιση των διαδικασιών της έκδοσης μελετών αποκαταστάσεως πριν από την επέμβαση στα μνημεία (Η «Μελέτη Αποκαταστάσεως του Ερεχθείου» άνοιξε τον δρόμο, το 1977, στην επακόλουθη έκδοση πάνω από 15 τόμους μελετών), και πολλαπλής επακόλουθης κρίσης τους σε διάφορα επίπεδα (ανάμεσά τους και από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα – και πάλι η «Διεθνής Συνάντηση για την Αποκατάσταση του Ερεχθείου» του Δεκεμβρίου του 1977, άνοιξε τον δρόμο για τις 4 μεταγενέστερες διεθνείς συναντήσεις). Ο προσδιορισμός των υλικών της επέμβασης, το μάρμαρο, ίδιο με εκείνο της αρχικής κατασκευής, για τη συμπλήρωση υφιστάμενων αρχαίων μελών ή την ολική

αντικατάστασή τους, όπου κρίνεται αναγκαίο, τον τεχνητό λίθο για την αντιγραφή αρχαίων μελών, που για διάφορους λόγους διατηρούνται εκτός μνημείων, τα κονιάματα για την πλήρωση των διαφόρων κενών στα μνημεία, το τιτάνιο για την αντικατάσταση των διαβρωμένων σιδερένιων στοιχείων, ιδιαίτερα εκείνων των παλαιότερων επεμβάσεων του Μπαλάνου –σημειώνεται και πάλι ότι στην αποκατάσταση του Ερεχθείου πρώτη φορά διεθνώς επιλέχθηκε και εφαρμόστηκε αυτό το υλικό.

Κατά την εκτέλεση του έργου στο Ερέχθειο, χρειάστηκε να αντιμετωπιστούν επίσης για πρώτη φορά και διάφορα ζητήματα, που έκτοτε ανέκυψαν συχνά κατά τις επεμβάσεις στα μνημεία της Ακρόπολης. Το πρώτο από αυτά ήταν η διαπίστωση της αναγκαιότητας επέκτασης της νέας επέμβασης και σε περιοχές των μνημείων που δεν περιλαμβάνονταν στον αρχικό προγραμματισμό του έργου, μετά την αποκάλυψη, κατά τη διάρκεια της αποσυναρμολόγησης του μνη-

Ο νότιος τοίχος αποσυναρμολογημένος έως τη στάθμη των ορθοστατών. Άποψη από ανατολικά. Φωτ. Α. Παπανικολάου, Σεπτέμβριος 1980

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΣΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΣΗΣ ΤΗΣ

Τελική λάξευση από τον Α. Νικολούζο της επιφάνειας νέου μαρμάρου μέλους με κοπανάκι. Φωτ. Α. Παπανικολάου, 1981

μείου, της πολύ κακής κατάστασης διατήρησής τους (στην περίπτωση του Ερεχθείου η μη προβλεπόμενη από την αρχή περιοχή επέμβασης ήταν το τμήμα του βόρειου τοίχου πάνω από το βόρειο θύρωμα). Άλλα ζητήματα ήταν η αντιμετώπιση των πρακτικών των επεμβάσεων Μπαλάνου που έρχονταν σε αντίθεση με τη σύγχρονη αναστηλωτική δεοντολογία, όπως η σε τυχαίες θέσεις τοποθέτηση των αρχιτεκτονικών μελών (στην περίπτωση του Ερεχθείου κατά την ανασύνθεση του μνημείου αποκαταστάθηκε η αρχική διάταξη των μελών στους μακρείς τοίχους του σηκού, στην επίστεψη του βάθρου της νότιας πρόστασης και στην οροφή της βόρειας) ή η χρησιμοποίηση κατά την αναστήλωση μελών που είχαν παραχθεί με συμπλήρωμα μαρμάρινων θραυσμάτων ποικίλης προέλευσης (και πάλι στη νέα επέμβαση στο Ερέχθειο οι λίθοι αυτού του είδους της αναστήλωσης Μπαλάνου αντικαταστάθηκαν, στις περισσότερες περιπτώσεις, είτε με λίθους κατασκευασμένους εξ ολοκλήρου με

νέο μάρμαρο, είτε με μέλη αποτελούμενα από τα αρχαία θραύσματα που με βεβαιότητα ανήκαν σε αυτά με νέες συμπληρώσεις μαρμάρου). Επίσης διάφορα ζητήματα θεωρητικής φύσης, που αφορούσαν την αλληλεπίδραση της αναστηλωτικής επέμβασης είτε με την ερειπιώδη εικόνα και χαρακτήρα του μνημείου, είτε με τη διαχρονική του ιστορία (οι προβληματισμοί αυτοί ανέκυψαν αντίστοιχα κατά την αποκατάσταση του νοτιότερου παραθύρου του δυτικού τοίχου ή την ενδεικτική μερική ανακατασκευή του ανατολικού εσωτερικού τοίχου του Ερεχθείου).

Άλλα πάλι στοιχεία αποτελούν μοναδικά, διακριτά, χαρακτηριστικά της επέμβασης του Ερεχθείου. Ο στοιχειώδης γενικότερος τεχνικός, μηχανολογικός εξοπλισμός όσον αφορά την ανύψωση και μεταφορά φορτίων ή την κοπή και επεξεργασία των λίθων (τα προηγμένα τεχνολογικά συστήματα μεταφοράς και ανύψωσης των λίθων των μνημείων, που κυριαρχούν σήμερα στο τοπίο της Ακρόπολης ή οι κόφτες μαρμάρου, οι τράπεζες συγκόλλησης των θραυσμένων μελών των μνημείων, οι ειδικά σχεδιασμένες μηχανές κοπής και επεξεργασίας μελών άρχισαν να εγκαθίστανται στην Ακρόπολη σταδιακά, μετά την έναρξη των εργασιών στον Παρθενώνα το 1983) καθώς και ο χειρωνακτικός και χειροποίητος χαρακτήρας της επέμβασης όσον αφορά την κίνηση των γερανογεφυρών του εργοταξίου του Ερεχθείου ή τις λιθοξοϊκές εργασίες επί των αρχιτεκτονικών μελών. Κυρίως η περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής διενέργειας της επέμβασης στο Ερέχθειο, εκείνη των πρώτων χρόνων της Μεταπολίτευσης, γεμάτη αισιοδοξία και βούληση για ανατροπή των κακών κειμένων και για εκτέλεση των πάντων κατά το δυνατόν καλύτερο τρόπο. Συνθήκες που αντανακλώνται άμεσα τόσο στις ποιοτικές διαδικασίες που εγκαθιδρύονται στα έργα Ακροπόλεως, όσο και στην αξιοκρατική στελέχωση του Τεχνικού Γραφείου και του Αρχείου της Επιτροπής Ακροπόλεως με νέους επιστήμονες. Ιδιαίτερα στην ανάθεση σε δύο από αυτούς, τον αρχιτέκτονα Αλέκο Παπανικολάου και τον πολιτικό μηχανικό Κώστα Ζάμπα, της ευθύνης της εκτέλεσης του έργου.

Τέλος, ιδιαίτερος και μοναδικός σε σχέση με τις με-

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΣΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΣΗΣ ΤΗΣ

ταγενέστερες επεμβάσεις της ΕΣΜΑ στα άλλα μνημεία της Ακρόπολης, είναι ο διαδραστικός και αναδραστικός χαρακτήρας που διαπερνά κατεξοχήν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στο έργο της αποκατάστασης του Ερεχθείου. Λόγω των πρωτόγνωρων καταστάσεων που έπρεπε να αντιμετωπισούν, παρά τις προκαταρκτικές μελέτες, τις αποφάσεις και τις εγκρίσεις, στο Ερέχθειο πλείστα θέματα επανεξετάζονταν στη διάρκεια της εκτέλεσης του έργου. Η παρουσία των υπεύθυνων μηχανικών στις συνεδριάσεις της Επιτροπής Ακροπόλεως ήταν τακτικότερη και ο διάλογος με τα μέλη της συνεχής, ενώ για κάθε σχεδόν εργασία συντάσσονταν επί μέρους εκθέσεις και συμπληρωματικές, ειδικές, μελέτες ή παρουσιάζονταν οι προτεινόμενες λύσεις σε δοκίμια, τα οποία εξετάζονταν επί τόπου, στο μνημείο, όπου και λαμβάνονταν οι τελικές αποφάσεις επέμβασης.

Οι έπαινοι, τα εγκώμια και οι διακρίσεις συνόδευσαν την αναστήλωση του Ερεχθείου μετά την ολοκλήρωσή της. Ταυτόχρονα και ορισμένες αρνητικές κριτικές, επικεντρωμένες στη μη προσαρμογή, χρωματική και αισθητική, στη γενική εικόνα του ερειπίου του μνημείου των εκμαγείων των Καρυατίδων, των νέων μελών από νέο μάρμαρο ή και των συμπληρωμάτων των αρχαίων λίθων, καθώς και στην «κιβδηλοποίηση» του μνημείου με την προσθήκη των αντιγράφων για τη συμπλήρωση της βορειοανατολικής του γωνίας.

Σήμερα, είκοσι πέντε χρόνια μετά, με τον χρόνο παν-

δαμάτορα και «μεγάλο σμιλευτή» κατά τη Γιουρσενάρ (M. Yourcenar, *Le temps, ce grand sculpteur: Essais*, Paris 1983), να έχει απαλύνει και ενοποιήσει τα πάντα, τι μένει από την ιστορία του έργου της αποκατάστασης του Ερεχθείου; Ένα μνημείο αναστηλωμένο, δομικά ενισχυμένο και ικανό να αντεπεξέλθει στους καιρούς, με ουσιαστικά κέρδη από πλευράς ανάδειξης της μοναδικής, ιδιότυπης, αρχιτεκτονικής του και της παιδευτικής του επιρροής και μια επέμβαση-μάρτυρας μιας εποχής και ατμόσφαιρας ανεπιστρεπτί χαμένων. Μια επέμβαση, στη διάρκεια της οποίας η γνώση και η εμπειρία συνδιαλέχθηκαν και παραγωγικά οσμώθηκαν με τη νεανική απειρία, την ορμή, τον ενθουσιασμό και την τόλμη και η οποία εκτελέστηκε σε μεγάλο βαθμό χειρωνακτικά, ενώ σφραγίστηκε με μια χειροποίητη ποιότητα και μαστοριά μοναδικές, που την προσδίδουν άμεσα σε πανάρχαιες πρακτικές και παραδόσεις.

Ξαναγυρίζοντας στην επικείμενη δημοσίευση της απόδοσης του έργου της αποκατάστασης του Ερεχθείου επισημαίνεται ότι αυτή αποτελεί την πρώτη του είδους, η οποία, ελπίζεται, ότι θα αποτελέσει την αφητηρία πολλών άλλων. Έτσι τα αναστηλωτικά έργα της Ακρόπολης, που εκτελούνται με την επιστημονική ευθύνη και επίβλεψη της ΕΣΜΑ, υποδειγματικά και πρότυπα από κάθε άποψη, θα ολοκληρώνονται και με την τελική τους δημοσίευση, σύμφωνα άλλωστε και με τις επιταγές της διεθνούς αναστηλωτικής δεοντολογίας.

Το Ερέχθειο από ΒΑ πριν την αποκατάσταση της βορειοανατολικής γωνίας. Φωτ. Κ. Ζάμπας, Οκτώβριος 1980

Το Ερέχθειο από ΒΑ μετά την αποκατάσταση της βορειοανατολικής γωνίας. Φωτ. Φ. Μαλλούκου-Τυφάνο, Μάρτιος 2006